

Colloquia Scandinavistica Vilnensia

Redagavo Ērika Sausverde ir Paal Arbo

"Colloquia Scandinavistica Vilnensia"
Straipsnių rinkinys · samling artiklar
Redagavo · under redaktion av:
Erika Sausverde, Paal Arbo
Išleido · utgiven av
Tyto alba
Vilnius, 1995

ISBN 9986-16-020-0

© Vilniaus Universiteto
Skandinavistikos katedra, 1995

PRATARMĖ

Skandinavistika Lietuvoje žengia pirmuosius žingsnius — 1991 metais Vilniaus Universitete buvo įkurta Skandinavistikos katedra. Dabar joje turime apie 50 studentų, studijuojančių danų, norvegų ar švedų filologiją: skandinavų kalbas ir literatūrą, leksikologiją, teorinę gramatiką, stilistiką, runologiją ir kitus dalykus. Be to, dar per 100 studentų studijuoja danų, islandų, norvegų ar švedų kaip antrąją užsienio kalbą. Katedroje dirba 4 lietuviai dėstytojai ir 4 dėstytojai iš Skandinavijos.

1994 metų rudenį (rugsėjo 20–24 dienomis) organizavome tarptautinę skandinavistikos konferenciją "Colloquia Scandinavistica Vilnensia". Tai buvo pirmoji galimybė studentams iš šalių abipus Baltijos aptarti savo mokslinius bandymus. Konferencijos medžiaga pateikta šiame rinkinyje.

Kolokviume dalyvavo Berlyno, Gdansko, Greitvaldo, Kylio, Lundo, Maskvos, Oslo, Orhus, Sankt Peterburgo, Reikjaviko, Rygos, Tartu bei mūsų Universiteto studentai ir lektoriai, taip pat profesoriai Kristján Árnason, Otto Hageberg, Juriј Kuzmenko, Edith Marold, Stig Oјјan Olsson, Ulf Teleman, Elena Čekalinā ir Ole Togeby, kurie skaitė kvieštines paskaitas.

Redakcinę šio rinkinio kolegiją sudarė visi konferencijoje dalyvavę profesoriai. Ruošiant rinkinį spaudai, mums padėjo prof. Karin Aronsson, doc. Claes Åneman ir, be abejo, mūsų katedros kolegės: Vytas Karpus, Karin Nordquist, Rasa Ruseckienė ir kiti.

Konferenciją ir šį leidinį finansavo Šiaurės kraštų Informacijos biuras Vilniuje. Nuostirdžiui jam dėkojame.

Vilnius, 1995 birželis

ERIKA SAUSVERDE ir PAAL ARBO

FÖRORD

Skandinavistiken har tagit sina första steg i Litauen. Den skandinaviska institutionen vid Vilnius universitet grundades 1991. Idag har vi ett femtiotal studenter som läser danska, norska och svenska som huvudämne på heltid. De studerar språk, språk- och litteraturhistoria, runologi, lexikologi, grammatisk teori, stilistik och andra ämnen. Dessutom följs våra kurser i danska, isländska, norska och svenska som andra främmande språk av över 100 studenter. Vid institutionen arbetar 4 litauiska och 4 nordiska lärare.

Hösten 1994 (20-24 september) organiserade vi en internationell konferens i nordistik! "Colloquia Scandinavistica Vilnensia". Det var det första tillfället för studenter från hela östersjömrådet att diskutera sina första forskningsförsök. Konferensens material är presenterat i denna samling artiklar.

Studenter och lektorer från universiteten i Berlin, Gdansk, Greifswald, Kiel, Lund, Moskva, Oslo, St. Petersburg, Reykjavik, Riga, Tartu, Århus och från vårt universitet deltog i kollokviet. Professorerna Kristiān Annason, Otto Hageberg, Jurij Kuzmenko, Edith Marold, Stig Ojtan Olsson, Ulf Telemann, Elena Tchekalina och Ole Togeby höll föredrag i givna ämnen.

Denna samlingsredaktionskommitté utgjordes av alla professorer som deltog i konferensen. Dessutom är vi mycket tacksamma för prof. Karin Aronssons och doc. Claes Ånemans granskningar. Vidare uttrycker vi vår uppskattning över de insatser som våra kollegor inom institutionen utfört: Vytas Karpus, Karin Nordquist, Rasa Ruseckienė och andra.

Konferensen samt denna utgåva finansierades av Nordiska Ministerrådets informationskontor i Vilnius. Vi framför vår tacksamhet härfor.

Vilnius i juni 1995

ĒRIKA SAUSVERDE och PAAL ARBO

TURINYS · INNEHÅLL

Aarhus Universitet

OLE TOGEBY

Sammenhængen mellem sprogvidenskab og tekstteori 9.

BARBARA ILDM OG NANNA EBBERT

Dansk stil — en undersøgelse af studenters kommunikative kompetence... 21

Humboldt-Universität zu Berlin

JURIJ KUZMENKO

Vikingatidens runnskrifter i Östeuropa.....25

CLAUDIA BEINDORF

Den tyska receptionen av den moderna svenska litteraturen..... 41

NORBERT GÖRTZ

Rationalitetens omänsklighet: Det moderna och Jan Myrdals barndom... 47

STEPHAN MUSCHICK

Litterär tradition och poetiskt inflytande:

Erik Johan Stagnelius och Gunnar Ekelöf.....53

Universytet Gdański

ANNA FIBAK

Karen Blixens starka kvinnor.....61

JOANNA KRAWCZYK

Önskan som huvudmotiv i Pär Lagerkvists litteratur 65

SAMMENHÆNGEN MELLEM SPROGVIDENSKAB OG TEKSTTEORI

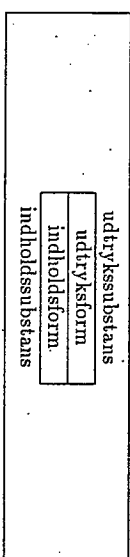
Ole Togeby

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Århus Universitet
Niels Juelsgade 84, DK-8200 Århus N

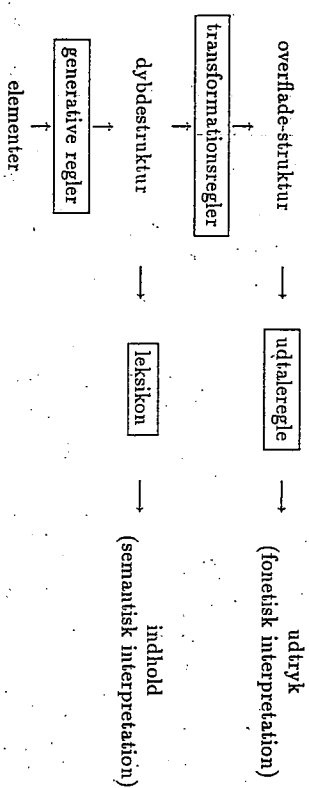
I denne artikel vil jeg vise hvorledes den formelle sprogvidenskab, repræsenteret ved navne som Saussure, Hjelmlev og Chomsky, indebærer at sprogvidenskabens er nok i sig selv, mens den funktionelle sprogvidenskab, repræsenteret ved navne som Grice, Habermas, Halliday og Sperber og Wilson, kun er mulig ved en snæver sammenhæng mellem sprogvidenskab og tekstvidenskab — en sammenhæng der også eksisterede i den traditionelle filologi. Jeg vil vise dette ved kort at gennemgå forskellige tegn- og kommunikationsmodeller, ved at introducere semantiske, pragmatiske og tekstlingvistiske begreber som polysemi, zeugmatost, kohærens, metafor og metonymi, emne, fokus og sigte, præsupposition og underforståelse.

FORMEL SPROGVIDENSKAB

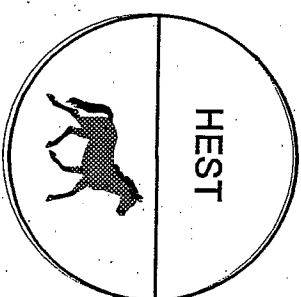
Grundlæggende for al moderne sprogvidenskab er Saussures (1916) definition af tegn med et udtryk og et indhold, ofte illustreret Fig. 1. Hertil skal føjes Hjelmlevs (1943) præcisering af tegnetrelationen som det der gælder mellem udtryksformen og indholdsformen; tegnetrelationen gælder ikke mellem to substanser, men mellem formningen af to substanser:

Det der bliver den formelle sprogvidenskabs emne er således ikke hvorledes mennesker med lyd og skriftspor deler bevidsthed med hinanden, men hvorledes sproget i sig selv udgør et system af dele og balancer. Dette bliver særlig tydeligt i Chomskys grammatik som fremstilles som en slags maskine der kan generere tekstudtryk og tekstindhold. Interessen ligger her ikke på hvorledes mennesker kan forstå og tolke indholdet af en tekst, men kun på hvorledes de fire regelsystemer der er i modellen: generative regler, transformationsregler, leksikon og udtaleregler, kan se ud [se fx fremstillingen i (Lyons 1970)]:

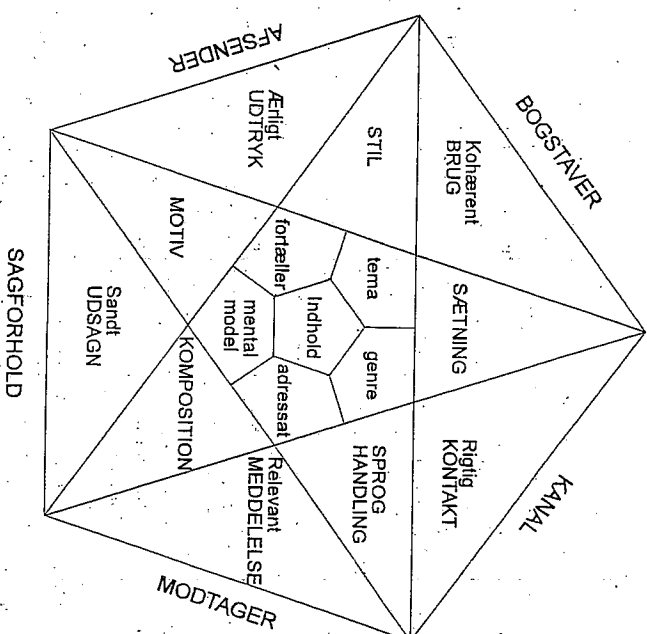
Det er jo en temmelig absurd tankegang at vi skulle tale ved først at generere en syntaktisk struktur (dybdestruktur og overfladestruktur) og så derefter ved leksikalske regler finde ud af hvad det egentlig er vi vil tale om. Den syntaksdrevne grammatik er en ren teoretisk fiktion.

Figur 1: Tegnet med udtryk, signifiant, og indhold, signifié.

FUNKTIONEL SPROGVIDENSKAB

Over for denne formelle betragtning kan man sætte en funktionel sprogvidenskab som tager udgangspunkt i at sprog kun findes i kommunikation hvor afsenderen ved hjælp af sproget deler sine tanker med modtagerne på bestemte tidspunkter og i bestemte situationer. En model (Tøgeby 1993) for dette kan ses i Fig. 2. Kommunikationssituationen består af følgende

Figur 2: Kommunikationssituationens model.

faktorer: Afsenderen, modtageren, sagforholdet, udtrykselementerne (bogstaverne eller lydene), og kanalen (det tekniske og sociale arrangement som gør kommunikationen mulig). Selve meddelelsen, illustreret ved pentagrammet, har 5 forskellige funktioner i forhold til kommunikationssituationen: en funktion i forhold til hver faktor i situationen. Til hver funktion knytter der sig et socialt krav for at sproget kan fungere socialt og intersubjektivt: teksten skal være særligt udtryk for afsenderens hensigter, sandt udsagn om sagforholdet, relevant meddelelse til modtageren, rigtig (lønlig) kontakt gennem kanalen og kohærent brug af sprogets elementer.

Teksten kan i sig selv siges at bestå af fem forskellige komponenter defineret ved både udtryk og indhold: stil, motiv, komposition, sprog handlinger

og grammatiske sætninger. Og indholdet i teksten kan igen siges at omfatte 5 aspekter, som er billeder i teksten på de faktorer som definerer den situationen som teksten fungerer i: fortælleren i teksten er billedet på den virkelige afsender, adressaten billedet på den virkelige modtager, den mentale model billedet på sæforholdet, genren billedet på kanalen og tekstens tema billedet på det spøg som teksten er udtrykt i.

SEMANTIK

Ud fra denne model vil jeg vise et par eksempler på hvorledes sprogvidenskabelige begreber er uundværlige i teksttolkningen, og på hvorledes omvendt de sproglige begreber ikke har anden mening eller berettigelse end at vise hvorledes sprogbrugere kommer fra udtryk til indhold. Det første afgørende begreb der skal nævnes er begreberne kompositionalitet over for den hermeneutisk spiral. I den formelle sprogvidenskab må man gå ud fra at meningen med helheden er lig med summen af betydningen af delene og reglerne for deres komposition, det kan illustreres således:

sætning				
ord		ord		
morfem	morfem	morfem	morfem	morfem
fonem	fonem	fonem	fonem	fonem

Kompositionalitetshypotesen: meningen med en helhed (en sætning) er lig med summen af betydningen af delene (ordene) og reglerne for deres komposition (sammensætning).

Over for denne kompositionalitetshypotese må man sætte den teorien om den hermeneutiske spiral som siger at meningen med helheden (ytringen) afhænger af betydningen af delene (morferne), men at betydningen af delene også afhænger af hvilken kontekst de indgår i, dvs. meningen med helheden.

tekstytring				
sætning		sætning		
led	led	led	led	led
fonem	fonem	fonem	fonem	fonem

Det betyder at betydningen af et ord ikke er fast og stabil således at det kan opføres i en ordbog som én betydning, men at betydningen af de enkelte morfer afhænger af hvilke led de indgår i, og betydningen af ledene af hvilke sætninger de indgår i, og meningen med sætningerne af hvilke tekstytringer de indgår i. Betydningen af et enkelt morfem er således ikke blot afhængigt af hvad det plejer at betyde (hvad der kan opføres i en ordbog) men også af hvilken kommunikationssituation de indgår i.

Som eksempel på dette kan man nævne ytringen [diskuteret omhyggeligt i (Searle 1979)]: *Can you pass the salt*. Meningen med den er, hvis man sidder ved et middagsbord og spiser: 'ræk mig saltet!', og der skal en del regler til at forklare hvorledes det der ser ud som et spørgsmål: 'er du i stand til at række saltet?', faktisk tæller som en opfordring.

Men prøv at se: Jeg var engang for længe siden i Isfahan i Iran, og stod en dag på torvet og tænkte på at jeg gerne ville til Afghanistan, men at vejen derved gik gennem den store Dashedutørken og den frygtelige saltørken midt i den: Nakanzur-e-Shahdad. Pludselig kom der en amerikaner i en ældgammel jeep forbi, han fortalte at han skulle til Afghanistan og spurgte mig om jeg ville med, jeg så på den forfaldne bil med slidte dæk og udstødningstrør der var helt perforeret, og så sagde jeg de berømte ord: *Can you pass the salt?* Ordet *can* kom her til igen at betyde 'at være i stand til' og *the salt* kom til at betyde 'saltørkenen' — ikke på grund af de andre ord i sætningen, men fordi jeg stod i Isfahan og så længselsfuldt mød øst, og ikke sad ved et middagsbord og syntes at maden var for fersk.

Moralen er: ord får først deres betydning når de ytres i en konkret situation. Semantik, læren om sætningernes og ordenes betydning, kan ikke bedrives uafhængigt af de situationer ordene ytres i.

POLYSEMI OG ZEUGMATEST

Den formelle sprogvidenskab overser fuldstændig at ord ikke har fast betydning, alle leksikalske ord har en rig indholdsvariation eller mangetydighed. De fleste (hyppige) ord eller udtryk kan betyde flere forskellige beslægtede ting (modsat homonymi, hvor betydningerne ikke er beslægtede), afhængigt af hvilken sammenhæng de forekommer i. Fx kan ordet *høj* betyde

1. 'som rager langt op' i *et højt tårn*,
2. 'som lyder kraftigt' i *et højt råb*,
3. 'som har stor kvalitet' i *han havde høje idealer*,
4. 'tæt på toneskalaens top' i *det høje C*.

Alle betydningerne har dog det til fælles at de alle indeholder semet [som er over NORMALEN PÅ EN ORIENTERET SKALA].

Ordet *i* kan betyde 'stedet hvor' fx i *Aarhus*, 'tiden hvornår' fx i *1897*, 'tiden hvor længe', fx *i 4 uger*, tilstanden hvorunder, fx *i hemmelighed*, den psykologiske tilstand hvorunder, fx *i vrede*. Alle betydningerne indeholder semet [PLACERET INDEN FOR GRÆNSER (i TID, RUM, ELER SEMANTISK RUM)].

Polysemien oplæses og ordene gøres entydige (monosemieres) i virkelige tekstforløb på grundlag af kohærens mellem ordenes aktualiserede betydninger i den dominerende isotopi, det fælles semantiske felt.

Hvis man derfor vil afprøve om to varianter af betydningen af et ord faktisk er to forskellige betydninger, eller blot den samme betydning i forskellige sammenhænge, kan man benytte "zeugnaprøven". Zeugma er en stilistisk figur der kan defineres som en overraskende sammenslitting eller forbindelse af sideordnede men indholdsmæssigt forskellige led (fx *vi havde regnvejr og håndværkere*).

Man skal nu prøve at sideordne de sammenhænge hvori ordet får forskellige betydninger. Kan man ikke det uden at få samme virkning som denne stilistiske figur, er der tale om to forskellige betydninger; kan man sideordne dem er der tale om en og samme betydning.

Et godt eksempel er følgende gåde:

Hvad er højest: Rundetårn eller et tordenskræld?

Her er det ordet *højest* som har to forskellige betydninger, nemlig: 'som rager længst op' og 'som lyder kraftigst'. Man har så sideordnet de to sammenhænge hvori ordet *højest* får forskellige betydninger, nemlig *Rundetårn* er *højest* og *tordenskrældet* er *højest*; og det giver tydeligvis en komisk virkning som i en zeugma. Derfor er der tale om to forskellige betydninger af ordet *højest*.

KOHÆRENS

I det virkelige tekstforløb skabes entydiggørelsen af kohærens¹, dvs. den sammenhæng der etableres ved at alle de frie (semantiske) morfemer i en af deres betydningsvarianter, hører til samme semantiske felt, og dermed henviser til og forudsætter den samme type af omfattet situation.

Kohærens består i semantisk overensstemmelse mellem prædikatets semantiske selektion og argumenternes semantiske type. Som det logiske subjekt for prædikatet *skyldes* selekteres fx led til typen [SAGFORHOLD], udtrykt med et *af-sætning* eller et (verbal-)substantiv, og ikke led af typen [PERSON]: *Det kan skyldes en misforståelse at han ikke er kommet*, eller *Hans fravær skyldes en misforståelse*. Det er ikke kohærent at sige *Direktøren skyldes en misforståelse*.

Ved kohærens entydiggøres (monosemieres) de ellers som regel polysemne (flertydige) ord af hinanden på grund af den dominerende isotopi, det fælles betydningsfelt. Der er i frasen *det høje C* kohærens mellem *høj* i betydning 4. 'tæt på toneskalaens top' og *C* i betydning 2. 'første tone i den naturlige durkala'; isotopien for betydningsvariant 4. af det ene ord og

¹ Døme og andre definitioner er taget fra Gramer et al. (1994).

betydningsvariant 2. af det andet er: 'lyd'. På grund af denne kohærens opfatter man i *det høje C* slet ikke ordet *højs* betydning 1. 'som rager langt op', der til gengæld er den eneste betydning man opfatter i frasen *et højt tårn*, hvor der er kohærens mellem *høj* og *tårn* inden for betydningsfeltet 'op i rummet'. Man opfatter i *det høje C* heller ikke betydning 1. af *C*, nemlig 'det 3. bogstav'.

I ikke-flittive tekster vil teksten normalt blive entydiggjort fuldstændig på grund af kohærens, men i kunst og vittigheder opretholdes ordenes flertydigheder også i teksten, således at de kan høre til to betydningsfelter (dobbelt isotopi), fx *Hvorfor kan en hest ikke blive elektriker?* — *Fori den tader pærrermet!*

METAFOR OG METONYMI

Uden teorien om kohærens og monosemieringen, kan man slet ikke forklare sproglige fænomener som metator og metonymi. I metator er der nemlig overensstemmelse mellem hvad prædikatet selekterer, og den type som argumentet hører til, således at man forstår at det ene ord skifter betydning så det hører til det andets betydningsfelt, fx: *Man må gerne røre med øjnene, men ikke se med fingrene, røre med øjnene kommer til at betyde 'se'.*

Metatoren er et sprogligt billede, en ytring hvor afsenderen, midt i en sammenhæng (målmåttet), henviser modtagere til noget ukendt, komplekst og ofte u håndgribeligt, med et billede, dvs. med ord som normalt henviser til noget kendt, simpelt og ofte håndgribeligt fra en anden sammenhæng (kildeområde). Formålet hermed er at modtagere, der for at finde ytringens relevante sigte overfører betydningen fra kildeområdet til målmåttet, skal opfatte det der henvises til, i lighed med det der henvises med (billedet), således at noget ved emnet fremhæves og andet skjules.

Eksempler: *Ministermassacre* (avisoverskrift i forbindelse med statsminister Poul Schlüters regeringsomdannelse i 1986) hvor det komplekse og u håndgribelige 'regeringsomdannelse' i målmåttet 'politik', omtales med billedet *massacre* som ellers henviser til noget håndgribeligt på kildeområdet 'fysisk vold og drab'.

...når aftenen kommer hvor den u håndgribelige tid beskrives som en håndgribelig genstand der bevæger sig i rum:

Metaforen hører i den klassiske stilistik til tropperne, og under metaforen regnes personificering, dvs. det at beskrive et u håndgribeligt begreb som om det var håndgribeligt og levende, fx *lovens hånd, kærlighedens stærke arm, Sortrig og Glæde de vandte tilhøbe og besjæling*, dvs. det at beskrive håndgribelige, men døde ting, som om de var levende, fx *bjergets fod, stolens ben*.

Nogle metaforer er gået ind i ordforrådet således at der ikke findes noget andet ord for en given genstand eller begreb — de kan kaldes døde metaforer, fx *stolens ben*, *tiden går*.

Metonymi (navneforskydning) er en ytring hvor afsenderen vellykket henviser til komplekse ting eller forhold, ikke med de ord der normalt henviser til dem, men med ord som henviser til andre, simple ting og forhold fra samme beskrevne situation, ting og forhold der i tid, rum (og kategori) er tæt forbundet med det der skal henvises til.

Ved en type metonymier sker der en forskydning med hensyn til kausalforholdet: årsag for virkning, forfatter for værk, fx *Han havde læst meget H. C. Andersen*, stof for ting, fx *fangerne var lagt i jern*, rummet for dets indhold eller beboere, fx *Washington overvejer situationen i Korea* og tegnet for det betegnede, fx *kronen på værket*.

Ved en anden type metonymier sker der en forskydning med hensyn til omfang, disse metonymier kan også kaldes synekdoke: del for helhed, pars pro toto, fx *De stente efter hoveder*, *ikke efter hoveder*, element for kategori, fx *det daglige brød*.

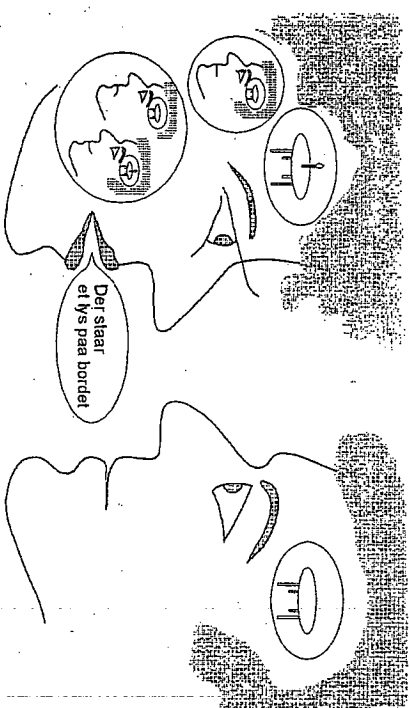
Metonymier kan blive så hyppige at de opleves som klicheer; tidligere tiders betydningsforskydninger kan have hængt sammen med hyppige metonymier.

RELEVANS

Et andet vigtigt element i læren om hvorledes man kommer fra et sprogligt udtryk til et sprogligt indhold er læren om informationsstruktur og relevans [teorien om relevans er formuleret i (Sperber and Wilson 1986)]. Relevans er det forhold at afsenderen med sin ytring eller tekst indkommer modtagerinteresserede, således at den kan forstås og bruges af modtagerne. For at en ytring er relevant som meddelelse til modtagerne, skal dens emne være genkendeligt, dens fokus være informativt, og dens sigte svare til modtagerinteresserne (se Fig. 3).

Tag et kort eksempel (se Fig. 4). *Der var en gang en mand*. (*Han boede i en spand*). Emnet, dvs. det der står i forfeltet som udgangspunkt for meddelelsen, (*Der*), er genkendeligt for modtageren når det

1. er formuleret som gammel information (i bekendt form, og så abstrakt og generelt som muligt når det skal kunne genkendes af modtagerne),
 2. er kendt og identificerbart for modtagerne.
- Fokus, det som ved placering sidst i ytringen meddeles (*en mand*), er informativt for modtageren når det
1. er formuleret som ny information (i ubekendt eller nøgen form, eller som prædikat og så specifikt som muligt når det skal være sandt),

Figur 3: I boblerne ser man de tre betingelser for relevans: ytringens emne skal være genkendeligt, fokus skal være informativt og sigtet skal svare til modtagerinteresserne.

2. med underforståelsen og kun det er ukendt eller anderledes end det modtageren ved og kender i forvejen, fx *Der var en gang en mand* UNDERFORSTÅET: og kun det, dvs. det oplyses ikke om han var snekker!

Ytringen har det rette sigte når den ny information er i modtagerens interesse, eller muliggør forståelsen af en senere konklusion som er i modtagerens interesse, dvs. når det spørgsmål som afsenderen med fokuseringen på den nye information lover besvaret i det følgende, også bliver besvaret i det følgende, fx: *Der var en gang en mand* SIGTE: og hvad var der med ham? *Han boede i en spand*.

For at et helt tekstelement skal være relevant skal det endelige sigte svare til modtagerinteresserne, som kan være at blive belært om noget som de ikke ved, at blive bevæget til at ændre opfattelse eller holdning til noget de allerede kender, eller at få underholdning og livsstyding. Sigte med børnerenssen *Der var en gang en mand*... er underholdning og livsstyding.

Ved modsætningsemner er emnet, selv om det er formuleret som ny information, genkendeligt som modsætning til et andet emne i en parallel sætning, fx *På lørdag har vi fri* UNDERFORSTÅET: på fredag har vi ikke fri.

Ved identitetsprædikation, herunder kløvning, er fokus (sidste led) formuleret som gammel information fordi det ikke er dette, men identiteten der er relevant, *Den dygtigste pige i klassen er Ida*, *Det er Peter der har spist kagen*.

Der^{a)} var en gang en mand^{b)}.

^{a)} Den svageste benævnelse af et kendt emne

^{b)} Den stærkeste beskrivelse af en relevant meddelelse med SIGTET: Hvad var der med ham? og UNDERFORSTÅESEN: og kun en mand, og ikke fx: en gartner.

Han^{c)} boede i en spand^{d)}.

^{c)} Den svageste tilstrækkelige benævnelse af et nu kendt emne

^{d)} Den stærkeste beskrivelse af en relevant meddelelse med SIGTET: Hvad var der med den? og UNDERFORSTÅESEN: og kun en spand.

Spanden^{e)} var af ler^{f)},

^{e)} Benævnelsen af det nu kendte emne er ikke den svageste; det ville være: den

^{f)} Den stærkeste beskrivelse af en relevant meddelelse med SIGTET: Hvad var konsekvensen af det? og UNDERFORSTÅESEN: og kun af ler.

konen^{g)} vasked^{h)} bleer^{h)},

^{g)} Den stærkeste udpegning af et emne; emnet er ikke umiddelbart kendt fra den omtalte verdens baggrund, men er metonym til det kendte 'manden'.

^{h)} Den stærkeste formulering af noget som ikke er relevant, fordi de ikke svarer på det underforståede spørgsmål fra foregående ytring.

drengen var barber,

tanten spilledⁱ⁾ klaver.

Nu kan jeg ikke mer:

Figur 4: Emne og fokus i børneremse.

PRÆSUPPOSITION OG UNDERFORSTÅELSE

Særlig interessant er ytringernes præsuppositioner, dvs. det semantiske indhold ved en ytring som afsenderen ikke meddeler, men forudsætter kendt og accepteret af modtagerne, fx forudsætter afsenderen med ytringen: *Peter ved at hun er kommet*, det forhold at 'hun er kommet'.

Præsuppositionerne benægtes ikke hvis der indstilles et ikke i sætningen: *Peter ved ikke at hun er kommet* præsupponerer også 'hun er kommet'. Præsuppositionerne peger ikke, som ytringens fokus, hen mod en senere konklusion, fx kan man ikke resonnerer således: *Peter ved ikke at hun er kommet, derfor er hun kommet*.

Ytringens gamle information er altid præsupponeret. Alle nominaler i bekendt form er præsupponeret. Også forhold som ikke er eksplicit nævnt i ytringen kan være præsupponeret af ord som *men, heller, kun*, fx forudsætter (præsupponerer) ordet *men* at der er semantisk modsætning mellem det der står før, og det der står efter, fx: *Hun er neger, men velsoigneret*.

O. Togeby, Sammenhængen mellem sprogvidenskab og tekstteori

19

Med ytringen *Huornår er De holdt op at træne deres kone?* præsupponerer afsenderen

1. 'at modtageren er holdt op at træne sin kone',
2. 'at modtageren har trævet sin kone',
3. 'at modtageren har en kone',
4. 'at modtageren er en mand'.

Hvis modtagerne faktisk ikke kender eller accepterer det der forudsættes (præsupponeres) er der tale om præsuppositionsfejl. Laver afsenderen præsuppositionsfejl med vilje, kan man kalde det møveri, det at pådutte modtagerne en mening som de ikke i samtalen kan benægte.

Underforståelse (implikatur) er det indhold og de hensigter som hverken impliceres eller præsupponeres, men som modtagerne, på grund af princippet om ytringens relevans, alligevel ikke kan undgå at opfatte.

Det er altid underforstået at den nye information i en ytring er den stærkeste formulering som er sand, fx er det med ytringen: *Jeg har 3 flasker spiritus* underforstået 'jeg har ikke 4 flasker'. Det er altid underforstået at ytringens sigte er i modtagerens interesse, fx er det med ytringen: *Jeg lover at komme* underforstået at modtagerne foretrækker 'at jeg kommer' frem for 'at jeg ikke kommer'.

Når en ytring benægtes er det underforstået at modtagerne tror det som benægtes; ellers var der ikke grund til at benægte det. Det er fx underforstået at modtagerne tror at hvalen, når den svømmer i havet, er en fisk, hvis afsenderen siger: *Hvalen er ikke en fisk*. Den ellers også sande ytring *Katten er ikke en fisk*, er ikke så sandsynlig, for ingen modtagere ville tro at katten er en fisk.

SPROGVIDENSKAB OG TEKSTVIDENSKAB

Jeg har her kort givet nogle eksempler på hvorledes sprogvidenskab egentlig kun kan bedrives konsistent, og kun giver mening i forbindelse med læsning af tekster i konkrete situationer. Formålet med sprogvidenskab er at beskrive hvorledes sprogbrugere kommer fra udtryk til indhold når de læser eller lytter til sprog. (Planen om at beskrive den omvendte proces: hvorledes sprogbrugeren kommer fra indhold til udtryk, synes temmelig uigennemførlig fordi vi kun har meget vage forestillinger om hvad indhold er uafhængigt af sproget.)

I denne undersøgelse af hvorledes sprogbrugere kommer fra udtryk til indhold er det ikke til at komme uden om at langt de fleste ord er flertydige og kun får deres præcise betydning når de ytres i konkrete situationer hvor

konteksten kan fastlægge ordenes betydning og hensigt. Således er en række af de allermest interessante begreber, de begreber som er mest effektive i kommunikationen, og som involverer moralsk og social stillingtagen, ikke mulige at beskrive uden en pragmatisk tekstteori, der tager udgangspunkt i de situationer og tekster de bruges i. Det drejer sig om begreber som polysemi, zeugmatest, kohærens, metafor og metonymi, emne, fokus og sigte, præsupposition og underforståelse.

LITTERATUR

- Cramer, J., Kunøe, M., Larsen, E. V. og Tøgeby, O., 1994, "499 varme termer. Leksicon til sprogkundskab", Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Århus.
Hjelmslev, L., (1943), "Omkring sprogteoriens grundlæggelse", Akademisk Forlag, København, 1966.
Lyons, J., (1970), "Noam Chomsky", Gyldendals Uglebøger, København, 1971.
Saussure, F. de, (1916), "Cours de Linguistique Générale", Payot, Paris, 1964.
Searle, J. R., 1979, "Expression and Meaning", Cambridge University Press, Cambridge Mass.
Sperber, D. and Wilson, D., 1986, "Relevance", Blackwell, Oxford.
Tøgeby, O., 1993, "PRACT", Aarhus Universitetsforlag, Århus.

DANSK STIL — EN UNDERSØGELSE AF STUDENTERES KOMMUNIKATIVE KOMPETENCE

Barbara Illum og Nauna Ebert

Institut for Nordisk Sprog og Litteratur
Aarhus Universitet
Niels Juelsgade 84, DK-8200 Århus N

I efteråret 1993 og foråret 1994 foretog vi en undersøgelse af de stile, som gymnasieelever producerer til studentereksamen i skriftlig fremsstilling i faget dansk. Undersøgelsens formål var at vurdere om gymnasieelever har den kommunikative kompetence, der skal til for at kunne producere effektive kommunikative tekster både i og uden for gymnasieskolen, dvs. i det virkelige liv. Vi mener nemlig, at forløbet med undervisningen i skriftlig fremsstilling i dansk på gymnasieniveau må være at opøve elevernes kommunikative kompetence, da en sådan avancement, og på deres muligheder for at påvirke den personlige og social avancement, og på deres muligheder for at påvirke den offentlige mening og dermed deltage aktivt i et demokratisk samfund.

Med udgangspunkt i Dell Hymes' definition af kommunikativ kompetence fra 1972 [1] samt Hallidays [2] og Tøgebys [3] teorier udviklede vi en model over kommunikativ kompetence, hvor kommunikativ kompetence består af tre ligestillede delkompetencer:

1. *Grammatisk kompetence* (viden om syntaks, ordforråd, stavning, tegnsætning og morfologi).
2. *Sociolingvistisk kompetence* (viden om ærlighed i forhold til afsender, relevans i forhold til modtager, sandhed i forhold til sagsforholdet og rigtighed i forhold til kanalen).